

Wernakularna architektura Islandii

Natalia Przesmycka

*Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego,
Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska, e-mail: n.przesmycka@pollub.pl*

Streszczenie: W artykule przedstawiono historyczne uwarunkowania i współczesne zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym Islandii - architekturą wernakularną. Osadnictwo Islandii historycznie rozwijało się w niesprzyjających warunkach przyrodniczych, których rzeczywisty potencjał (źródła geotermalne, energia ziemi) odkrywano dopiero w ostatnich latach. Architektura ta jest wypadkową działalności człowieka i uwarunkowań bardzo specyficznego, surowego środowiska naturalnego. Niewielka ilość materiałów budowlanych i izolacja od innych ośrodków cywilizacji spowodowała, że budownictwo na Islandii w przeciągu prawie tysiąca lat, uległo niewielkim zmianom.

Słowa kluczowe: architektura Islandii, architektura wernakularna, budownictwo z torfu, farma.

1. Wprowadzenie – tradycyjna architektura Islandii a pojęcie architektury wernakularnej

Tradycyjne budownictwo na Islandii, którego podstawową formą były odosobnione farmy, to szczególnie przykład lokalnej architektury. Zgodnie z encyklopedyczną definicją architektura wernakularna [łac. vernaculus ‘ojczysty’, ‘rodzimy’, ‘domowy’], to architektura zakorzeniona w tradycji lokalnej, tworzona przez miejscowych, anonimowych budowniczych i rzemieślników, bez przygotowania akademickiego [1]. Wystawa "Architektura bez architektów" z 1964 roku w nowojorskim Metropolitan Museum of Modern Art, której kustoszem był Bernhard Rudolfsky, rozpowszechniła zainteresowanie tradycyjnym budownictwem, ściśle powiązaniem z lokalnymi uwarunkowaniami środowiska naturalnego, w którym forma, konstrukcja i funkcja nie są projektowane, lecz wynikają z wielopokoleniowych doświadczeń budowniczych, którzy często sami są użytkownikami swoich budowli [2, 3]. Formy domu są silnie powiązane ze wzorcami kulturowymi rozpowszechnionymi w danym miejscu na świecie oraz z dostępnym materiałem budowlanym [4].

Aż do IX stulecia Islandia pozostawała niezamieszkała przez człowieka. Wyspa była miejscem znanym, jednak nie osiedlano się na niej. Nawet Inuici, którzy zamieszkiwali północne tereny od Alaski po Grenlandię nigdy nie osiedlili się na Islandii.

Za początek ciągłego osadnictwa przyjmuje się rok 874, kiedy Ingólfur Arnarson przybył na wyspę i zatrzymał się w miejscu, które nazwał Reykiavik (co oznaczało zatokę mgieł (dymów) [5]). Był to okres ekspansji terytorialnej i podbojów ówczesnego świata przez Wikingów. Przez następne 60-letnie lata na wyspę napływały pokolenia kolonizatorów, co zostało opisane w bardzo ważnej dla kultury tego kraju *Landnámabók* [6] (księdze osiedlenia). Do 930 roku wybrzeża wyspy zostały zasiedlone przez 40.000-60.000 osadników [7]. Oprócz Islandii Wikingowie zasiedlili wyspy Faro, które odgrywały ważną rolę przystankową podczas morskich podróży, oraz Grenlandię. Osadnictwo na Grenlandii trwało do XV wieku, kiedy mieszkańcy wymarli wskutek nagłego ochłodzenia klimatu zwanego małą epoką lodowcową. Wszyscy obecni mieszkańcy Islandii pochodzą od osadników przyby-

łych w okresie pierwszej (i jedynej) kolonizacji, od emigrantów ze wschodnich fiordów norweskich.

Specyficzne warunki naturalne na Islandii wymusiły na osadnikach duże rozproszenie domostw, które w większości przypadków były farmami należącymi do tej samej rodziny. Głównym źródłem utrzymania mieszkańców Islandii do lat 30-tych XX wieku było rybołówstwo oraz hodowla zwierząt (owiec i koni). W końcu XIV wieku Islandia stała się zamorską kolonią królestwa Danii i pozostała nią do wybuchu II wojny światowej.

Dla rozwoju osadnictwa przełomowy był rok 1783 kiedy erupcja wulkanu Laki, najsilniejsza zanotowana, zniszczyła większość domostw.¹ Jak pisze Þorvaldur Thoroddsen w osiemnastym wieku 43 lata były dla wyspy nieszczęśliwe: poza erupcją wulkanu kraj dotknęły bardzo ciężkie zimy, problemy z połowem ryb, trzęsienia ziemi i epidemie (ospa). Szacuje się że w 1707 roku w jej wyniku zmarło 18.000 osób (1/3 ówczesnej populacji), w 1757 ok. 10.000, co przy tak małej populacji było dużą stratą [8]. Można powiedzieć, że historia osadnictwa na Islandii sięga okresu do wybuchu wulkanu Laki i po nim. W 1845 roku kolejna erupcja, tym razem wulkanu Hekli spowodowała, że zaczęto się zastanawiać, czy można naturę jakoś okiełznać. Rząd duński wysłał w głąb łądu ekspedycję naukową z młodym malarzem Emmanuelem Larsenem, celem poznania i udokumentowania wnętrza wyspy.

Islandia pozostawała na uboczu europejskiej kultury, aż do przełomowego dla jej historii XIX wieku. W 1830 roku w środowisku studiujących w Kopenhadze studentów pochodzących z Islandii narodził się ruch narodowościowy (Jón Sigurðsson). Młodzi ludzie winili Danię za niepowodzenia ekonomiczne i społeczne, wiążąc daleki i nieudolny sposób sprawowania władzy z nieszczęściami jakie spadły na Islandię w XVIII wieku. W tym samym okresie pojawiła się fascynacja reszty Europy Islandią, jej dziką naturą, średnio-wiecznymi obyczajami, kulturą, wierzeniami i bogactwem sag [14, 20].

Aż do XX wieku zabudowa skupiała się na obrzeżach wyspy, zaś podstawowymi materiałami budowlanymi był torf i kamień, oraz trudno dostępne i drogie drewno. Rozpowszechnienie w budownictwie betonu i blachy falistej na początku XX wieku było przełomowe dla architektury Islandii. Materiały te idealnie nadawały się do panujących tam warunków naturalnych i bardzo szybko wyparły tradycyjne techniki i materiały.

Pierwsze osady powstałe w X-XI wieku miały formę samotniczych farm. Niektóre z nich w okresie chrześcijaństwa połączyły się w grupy, dające początek przyszłym miejscowościom: osadom rybackim, portowym, a od XVI wieku handlowym. Funkcje administracyjne, decyzją duńskiego rządu w połowie XVIII wieku przeniesiono ze Skalaholt (Rys. 1.) do Reykiawiku, co zapoczątkowało rozwój tego ośrodka jako przyszłej stolicy. Dopiero w 1927 roku miasto doczekało się pierwszego opracowania planistycznego [9]. Kolejny plan z 1948 roku zmienił całkowicie charakter miasta, nasycając go typowymi elementami miast powojennego modernizmu, co doprowadziło do zatarcia charakteru tradycyjnej skali zabudowy [10]. Po wyborach w 2002 roku zmieniła się polityka władz, w zakresie sporządzania planów rozwoju w różnych skalach i zakresach. Świadome planowanie przestrzenne stało się narzędziem ochrony zasobów krajobrazu naturalnego i krajobrazu kulturowego, a także elementem polityki promocyjnej państwa, czego najlepszym przykładem jest spektakularny budynek sali koncertowej tzw. Harpy w Reykiawiku, nowe-g elementu krystalizującego rozwój i rewitalizację dzielnicy portowej.

¹ Warto wspomnieć, że w 1755 roku nastąpiło trzęsienie ziemi, które zniszczyło Lizbonę. Wiek XVIII był wiekiem katastrof naturalnych, miało to swoje odbicie w religijnych filozoficznych i naukowych spekulacjach.

Rys. 1. Rekonstrukcja kościoła w Skalaholt, pierwszym ośrodku administracyjnym i kulturalnym na Islandii. A – widok ogólny, B – wnętrze. Przykład architektury wernakularnej o funkcji sakralnej. Forma budynku wywodzi się bezpośrednio z pierwotnego osadnictwa. Fot. N. Przesmycka

Rys. 2. Rycina autorstwa Josepha Paula Gaimarda, Dom rybaków w Rejkiawiku, 1835, [14]

2. Pierwsze formy architektoniczne na Islandii

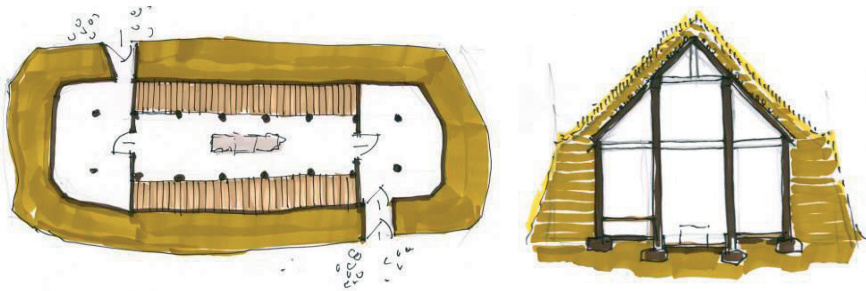
Po przybyciu pierwszych osadników na Islandię, bardzo szybko wiadomość o jej odkryciu rozprzestrzeniła się wzdłuż wybrzeży odwiedzanych przez wikingów żeglarzy, którzy opowiadali, że jest tam wiele dobrej ziemi „do wzięcia” [11]. Początki budownictwa wywodzą się z formy chaty wikingów i są bardzo podobne do tych, jakie można zaobserwować w innych częściach świata, w których miała miejsce nordycka kolonizacja². Najwcześniejszy typ budowli mieszczącej w sobie funkcję domostwa, to tak zwany długi dom [12]. Było to jednoprzestrzenne, obszerne wnętrze o rzucie wydłużonego prostokąta o owalnie zakończonych krótszych ścianach (Rys. 3). Uwagę zwracają wymiary domów,

² Przed wykształceniem się formy długiego domu, popularne były niewielkie półziemianki, z paleniskiem umieszczonym nie centralnie, lecz z boku budowli. Zabudowania te charakterystyczne były we wspomnianym okresie na ziemiach zamieszkiwanych przez Słowian, stąd teoria o ich udziale w kolonizacji wyspy [11], [12].

których pozostałości odkryto w okolicach Reykjavíku. Farma Hofstadoir znaleziono w Rejkjavíku liczyła ponad 40 m długości.

Podstawowym materiałem do konstrukcji budynku było drewno wyrzucone przez morze. Długie, "obrobione" i naturalnie zakonserwowane pnie używane były jako najważniejsze elementy konstrukcji budynków tzw. długie słupy. Na nich wspierała się więźba dachowa, do konstrukcji której używano już lokalnego materiału. Słupy wsparte były na fundamencie z płaskich kamieni. Często pod jednym z nich umieszczano przedmiot wotywny, co było praktyką obecną na całym świecie. W domu przy Aðalstræti 14-16 (Rejkjavík) znaleziono części spalonych kości zwierzęcych, prawdopodobnie ofiarnych. Ściany wznoszono z układanego warstwami torfu. Również ściany miały fundamenty kamienne, co izolowało torf od ziemi.

Domy z okresu pierwszych dwustu lat osadnictwa posiadały jedną izbę. We wczesnej erze wikingów najbardziej cenne zwierzęta trzymano z ludźmi w chacie, później przeznaczano dla nich inne pomieszczenia. Niektóre z tych konstrukcji miały charakter tymczasowego schronienia – wówczas nie były wewnątrz wykańczane drewnem.

Rys. 3. Schemat planu domostwa z czasów pierwszych osadników na Islandii. Rys. N. Przesmycka

Wspomniane już wysokie słupy stanowiły podstawową konstrukcję budowli (Rys. 2). Pomiędzy nimi a ścianami wykonywano drewniane podniesione chodniki – ławy, służące do spania. Po środku znajdowało się podłużne, otwarte palenisko o kamiennej konstrukcji. Ściany wnętrza okładano drewnem. W dłuższych końcach domostwa znajdowały się przestrzenie magazynowe i pomocnicze, w których czasem trzymano cenne zwierzęta. Wejścia zlokalizowane w dłuższych ścianach zabezpieczone bywały często nie przez jedno, ale przez dwie pary drzwi. Wnętrze budynku było bardzo skromne. Tradycyjnie w czasach wikingów najważniejszym miejscem było wysokie siedzenie – co wiązało się z konstrukcją budynku. Zajmował je mężczyzna – głowa rodu. Dobytek przechowywano najczęściej podwieszając go do drewnianej konstrukcji.

Obszerne wnętrze chaty z okresu Wikingów (*öndvegissúlur*) było dość trudne do ogrzania. Prawdopodobnie ten czynnik był jedną z przyczyn wykształcania się od XV wieku nowej formy domostwa – farmy [13].

Niniejszy tekst dotyczy zabudowy mieszkaniowej, jednak nie można nie wspomnieć o obiektach sakralnych, których forma i konstrukcja były bardzo zbliżone do domostw. Islandia od wczesnego początku osadnictwa była krajem chrześcijańskim. Pierwsze świątynie miały formę jednonawowej świątyni. Olav Tryggvason, król norweski ponad tysiąc lat temu wysłał na Islandię grupę ze specjalną misją: zbudowania kościoła. Za pierwszą świątynią uważa się kościół na wyspie Heimaøý (wyspy Vestmanna). Budynek wzniesiono z przygotowanych w Norwegii gotowych elementów, które przyplłynęły na statku. W podobny sposób pozyskiwano najprawdopodobniej drewno do wznoszenia kolejnych świątyń.

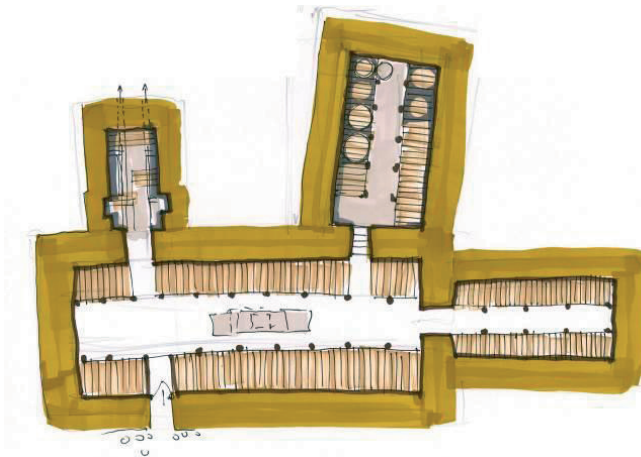
3. Budownictwo od XV do XIX wieku

Z jednoprzestrzennej chaty, poprzez dodawanie podłużnych pomieszczeń ustawionych pod kątem prostym do tzw. *stofy* wykształcił się typ zagrody – farmy. Konstrukcja domów powstających w kolejnych stuleciach była podobna i wynikała z przekształcania podstawowej formy podłużnej chaty w wyniku coraz gorszej dostępności drewna. Charakterystyczne wysokie słupy na których opierano płatwie, stanowiące główną konstrukcję, z powodu coraz słabszego materiału budowlanego zaczęły zanikać. Z tego samego powodu starano się wykonywać jak najbardziej oszczędną konstrukcję pokrycia dachu. Z czasem słupy wewnętrzne przesuwano do ścian, co pozwalało na lepsze wykorzystanie wnętrza i skrócenie wysokości słupa, oraz obniżenie budowli. Krokwie najczęściej wykonywano z dwóch elementów wspartych na płatwi. Konstrukcja wzmocniana była drewnianymi kołkami.

W okresie tym wykształcił się typ domu "korytarzowego" (*gangabær*), którego plan kształtowany był poprzez dodawanie mniejszych pomieszczeń do wąskiego korytarza łączącego części funkcjonalne (Rys. 4.). Wnętrza stawały się tym samym niższe, mniejsze a ogrzanie małej kubatury było łatwiejsze.

Stofa pozostała najważniejszą przestrzenią z podłużną ławą, przeznaczoną za dnia dla kobiet, zajmujących się tkactwem. Pomieszczenie to znajdowało się najczęściej wyżej od innych, żeby zapewnić jak najlepszy komfort termiczny.

Spano na wielofunkcyjnych ławach. Jedynie ława pana domu i jego żony miała formę zabudowanej wnęki, czasem z zamykanymi od wewnątrz drzwiami. W większych domostwach mogła przyjąć nawet formę obszernej sypialni. Kilka stopni niżej lokalizowano pomieszczenie magazynowe na produkty mleczne, co zapewniało niższą temperaturę. Żywność przechowywano w beczkach lub podwieszano do sufitu. Ciekawym elementem znalezionym w kilku domostwach (m. innymi w *Stöng*) jest latryna, z kamiennymi ścianami i podłogą, w której uformowano kanały odprowadzające ścieki na zewnątrz budynku. Prawdopodobnie była ona wyposażona w podłużne ławy z wyciętymi otworami. Co ciekawe, przypuszcza się, że nazwa farmy (*stöng*) może pochodzić od nazwy długiego drąga, służącego jako podpórka do wypróżniania się. Od X wieku w dobrym guście było mieć toaletę na zewnątrz, jako osobny budynek. Większość farm toalet jednak nie posiadała.

Rys. 4. Schemat planu domostwa–farmy. 1–stofa, 2–latryna, 3–magazyn nabiału, 4–sypialnia. Rys. N. Przesmycka

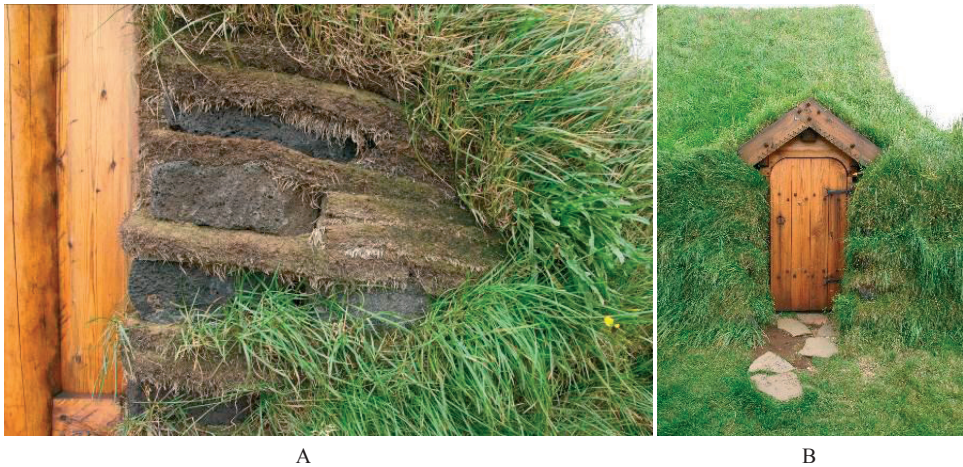
W skład farmy wchodziły ponadto oddzielne pomieszczenia lub budynki wędzarni, kuźni, inwentarskie, piekarnia, browar. Farmy były wpisane w otaczający krajobraz dzięki materiałowi budowlanemu: torfowi porośniętemu darnią. Jedynym elementem ozdobnym w budynku były drzwi: wejście główne, czasem też drzwi pomocnicze z przeciwnej strony. Mechanizm zamykania drzwi nie zmienił się od czasów wikingów – był to umieszczony w centralnej części skobel z drewna i kamienia.

Forma ta funkcjonowała do XIX wieku. Najważniejszym pomieszczeniem była tak zwana *baðstofa*, w której pracowano i spano.

Podobnie jak w okresie Wikingów, domy nie miały komina. W kalenicy znajdował się prostokątny, dość duży (ok. 1x1 m) otwór dymowy. Obszerne wymiary sprawiały, że czasami służył jako wejście.

Jako budulca używano torfu, wykrojonych bloków o grubości około 15-20 cm i wymiarów od 50 cm do 1,5 m. Torf wycinano na wiosnę, zanim trawa zaczynała okres wegetacyjny. Używano do tego celu specjalnego narzędzia –noża do torfu. Sam torf składał się w 60% z elementów roślinnych i 40% mineralnych. Jego podstawowymi zaletami była łatwa dostępność i dobre właściwości izolacyjne, oraz stosunkowa łatwość obróbki. Po wycięciu odpowiedniego kawałka torf był suszony, co znacznie obniżało jego ciężar i nadawało mu strukturę nieco podobną do korka.

Konstrukcja ścian wznoszona była w formie ściany z dwóch warstw wypełnionych wewnątrz żwirem i ziemią. Warstwa wewnętrzna była jednocześnie izolacyjna, konstrukcyjna i drenażowa. Pod ścianami układano fundament z kamieni, co miało zabezpieczyć przed podciąganiem wilgoci z gruntu. Na nim układano warstwy torfu. Ściany torfowe składały się z trzech warstw: wewnętrznej, zewnętrznej i środkowej, a użyte do ich wzniesienia kawałki torfu mogły różnić się w części dolnej i górnej.

Rys. 5. A–detal konstrukcji ściany z torfu, drewna i lawy, B–wejście boczne–rekonstrukcja. Fot. N. Przesmycka 2013

W zależności od kształtu i sposobów układania torfu wyróżnia się kilka technik charakterystycznych dla wernakularnej architektury Islandii. Największych bloków z torfu używano w technice *Strengur* (blok torfu o wymiarach około 1m i grubości od 5 do 10 cm). Ściany mogły być wznoszone z *strengur* poprzez układanie torfu w klinujące się warstwy. *Strengur* używany był również do przewiązywania warstwy zewnętrznej i wewnętrznej ściany. Podobne, lecz grubsze elementy zwane były torfa.

Inna popularna i bardzo malownicza technika cięcia i układania torfu to *Klömbrunnhaus*. Torf ma romboidalny kształt i wymiary około 60 cm długości, 20 cm wysokości i 30 cm szerokości. Boki ścinano pod kątem. Układanie tych elementów poziomo dawało charakterystyczny jodełkowy wzór ścian. Podobną techniką jest wznoszenie ścian z elementów zwanych *Snidda*, (o kształcie "diamentu") używany do wznoszenia ścian nawet bez użycia kamieni [13].

Do pokrycia dachu używano drobniejszych gałęzi oraz kory brzozej jako materiału izolacyjnego. Dodatkowymi materiałami izolacyjnymi i uszczelniającymi były: suszony nawóz, płaskie kamienie, suchy mech, gałęzie krzewów, trzcina, sitowie czy turzyca. Na nich układano torf. W wyjątkowych przypadkach zamiast torfu używano płaskich kamieni, również jako warstwy podkładowej na więźbie dachowej.

Ostatnią warstwę stanowiła dań, która korzeniami spajała poszczególne bloki. Dach był najsłabszą częścią budynku, narażoną na zerwanie przez silny wiatr. Przez otwór dymowy w dachu mogli się wedrzeć również niepowołani intruzi.

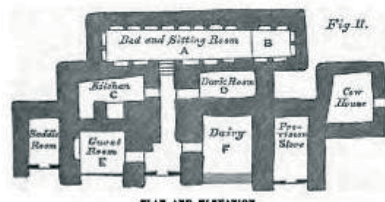
4. Domy szczytowe

Od połowy XVIII wieku zaczął pojawiać się nowy typ zabudowy, który w XIX wieku praktycznie wyparł całkiem opisane wyżej konstrukcje. Zabudowa zwana *burstabaer* stała się nowym rodzajem farm torfowych popularnym od początku XIX wieku do lat 30-tych XX wieku. Była to specyficzna zabudowa szczytowa. Poszczególne pomieszczenia dostępne były od zewnątrz zaś część mieszkalna skomunikowana była wewnętrznym korytarzem.

Domy w XIX wieku różniły się znacznie od tych z czasów wikingów. Jedyne co je łączy to materiał budowlany. Około połowy XIX wieku nastąpiło intensywne niszczenie i tak już niewielkich zasobów leśnych, głównie w celu pozyskania opału. Do 1880 roku lasy na Islandii praktycznie całkowicie wytrzebiono, głównie w wyniku wypalania węgla drzewnego i na cele budowlane [15]. W XIX wieku nie było już materiału do konstrukcji wysokich słupów, pomieszczenia stały się niższe i mniejsze, a kryzys z drewnem spowodował, że bardzo często opalano suszonymi odchodami zwierząt. Ściany z torfu osiągały grubość ponad 2 m (na farmie Glaumbaer nawet 3,5 m) co miało zapewnić komfort termiczny.

A

B

Rys. 6. A-Schemat planu farmy z XIX wieku [14], B-widok elewacji i schemat planu [16]. Przykład farmy składającej się z budynków szczytowych.

Dziewiętnastowieczne farmy różniły się w zależności od miejsca w jakim były zlokalizowane. Mieszczące się w odludnych terenach były praktycznie samowystarczalne, a w

ich skład wchodziły również izby gościnne. Farmy rybaków zlokalizowane w nadmorskich wioskach lub na obrzeżach miast należały do najskromniejszych. Często składały się z jednej lub dwóch izb. Wnętrze budynków wykańczano drewnem. Również deskami szalowano ściany szczytowe, umieszczając w nich niewielkie okna. W XIX wieku rozpoznały się również domy dwukondygnacyjne.

Badaczka z połowy XIX wieku tak opisuje typową zabudowę farm: „Z trzech stron prezentuje się jak wzgórze torfowe. Pomiędzy nimi dwa rzucającą się w oczy; jeden z kominem ukształtowanym z beczek, drugi zaś dłuższy niż wszystkie pozostałe posiadający dwa lub trzy przeszklone okna. Pierwszy dach należy do kuchni, drugi do *badstofa* lub sypialni. Po czwartej stronie domostwa znajduje się seria drewnianych ścian szczytowych rozdzielonych torfowymi ścianami (...) Patrząc od frontu można zaobserwować cztery lub pięć szczytów pomalowanych na czarno lub czerwono.”³ Wysokość szczytu sięgała najczęściej około 8-12 stóp. Ściany szczytowe wyposażone były w wiele haków, na których w słoneczne dni suszono ryby i pranie. Wnętrza opisywane są jako ciemne, małe, wilgotne i mizerne [16].

Domy szczytowe przetrwały do początków XX wieku. Szacuje się, że do wybuchu II wojny światowej mieszkała w nich ponad połowa mieszkańców Islandii. Zarówno wspomnienia ich mieszkańców, jak i najnowsze badania naukowe wykazały, że komfort termiczny w domach torfowych był dość niski [17]. Ostatnie dziesięciolecia XIX wieku były okresem spadku średnich rocznych temperatur. Często jedynym źródłem ciepła byli sami mieszkańcy. Do złych warunków zamieszkania przyczyniał się również brak wentylacji i rzadkie usuwanie nieczystości, oraz używanie ich jako opału.

Rys. 7. Typowe zabudowania gospodarskie i mieszkalne I w połowie XIX wieku [20]

³ Tłumaczenie własne.

Rys. 8. Schemat planu farmy z XIX wieku w Glaumbauer. Obecnie farma jest częściowo zrekonstruowana i utrzymywana jako atrakcja turystyczna. Rys. i fot. N. Przesmycka

5. Problemy konserwacji i zachowania

Problemy z konserwacją wernakularnej architektury na Islandii wiążą się przede wszystkim ze specyfiką podstawowego materiału budowlanego – torfu. Budownictwo z torfu nie nadaje się do translokacji. Stąd też skanseny istniejące na Islandii tworzy się w ramach oryginalnej lokacji farm, in situ, lub bazując na rekonstrukcjach. Konserwacja wernakularnej architektury islandzkiej to problem dotyczący nie tylko pojedynczych obiektów całego zagadnienia krajobrazu kulturowego. Pomimo, że nadal większość wyspy pozostaje niezamieszkała i niezagospodarowana, obecność człowieka odcisnęła piętno na naturalnym krajobrazie, przemieniając go w krajobraz kulturowy. Na Islandii można zaobserwować ingerencję człowieka w naturalny krajobraz w różnej skali: od prawie niezauważalnych znaków z kamieni ustawianych na pustkowiach, by wyznaczyć kierunki traktów komunikacyjnych, poprzez prace hydrotechniczne i inżynierskie ostatnich dziesięcioleci, zmieniające krajobraz naturalny w znaczący sposób [21].

Po II wojnie światowej torfowe farmy przestały być użytkowane, a do powszechnego użycia wszedł beton i blacha aluminiowa, która obecnie stała się charakterystycznym elementem wykończeniowym budynków zarówno na terenach zurbanizowanych jak i poza nimi. Budowle torfowe stały się synonimem biedy i zacofania. Wobec rozwijającej się gospodarki kraju i polepszających się warunków materialnych mieszkańców torfowe farmy najczęściej były porzucane. Proces ten trwał do lat 50-tych.

Pierwszą farmą, której potencjał jako muzeum dostrzeżono najwcześniej jest wspomniana farma Glaumbauer (Rys. 8). Do 1947 roku była ona zamieszkała. Decyzja o utworzeniu skansenu zapadła w 1952 roku i tym samym farma stała się pierwszym skansenem na Islandii. Obecnie jest pod patronatem Muzeum Narodowego Islandii. W 1957 roku na terenie farmy Árbær w Reykiawiku otworzono kolejny skansen.

Trwałość budownictwa z torfu była zróżnicowana w zależności od jakości materiału, dokładności z jaką budynek wzniesiono, a przede wszystkim od bieżących napraw. Okresowe naprawy są koniecznością z uwagi na fakt, że elementem wiążącym torf są korzenie roślin, które wysychając z czasem się kruszą. Oprócz bieżących napraw czasem konieczne stawało się odbudowanie całej ściany, jednak najczęściej drewno użyte do konstrukcji i wykończenie wnętrza nie nadawało się do ponownego użytku. Na północy wyspy, gdzie w zimie okres mrozu jest dosyć stabilny, trwałość ściany wynosiła od 50 do 70 lat, na

południu, gdzie w okresie zimowym często następują po sobie okresy mrozu i odwilży rekonstrukcja ścian konieczna była co 20-30 lat.

Do ochrony obiektów wernakularnego budownictwa przyczynia się rosnące zainteresowanie badawcze specjalistów z różnych dziedzin i ośrodków. Z uwagi na klimat prace w terenie (badawcze i archeologiczne) dotyczące najstarszych obiektów trwają dosyć krótko. Od 1995 roku funkcjonuje The Mosfell Archaeological Project (MAP) skupiający się na badaniu historii wczesnego osadnictwa z epoki Wikingów [19]. W projekcie biorą udział badacze z różnych krajów. W trakcie badań prowadzonych na farmie *Hrisbrú*, siedziby rodziny Mossfellsdælingar, z której wywodzili się przywódcy, wojownicy i rolnicy została zastosowana metoda badawcza, polegająca na połączeniu historii kulturowych i sag z wynikami wyników badań naukowych i zauważalnych przemian krajobrazu. Uwzględniając zmiany w krajobrazie kulturowym sprzed 1000 lat zlokalizowano i sukcesywnie badano istniejącą aż do początku XX wieku farmę.

Ciekawym przykładem jest miejsce rezerwatu archeologicznego Skalaholt, funkcjonującego jako atrakcja turystyczna. Skalaholt było miejscem pierwszej siedziby biskupa i wzniesienia pierwszej katedry na Islandii (1056). W połowie XII wieku biskup Klaengur wznosił tu największą drewnianą budowlę na wyspie (50 m) długości, która spłonęła w 1309 roku. Kolejne odbudowy pozostawiały świątynię w znacznie mniejszych rozmiarach, aż w końcu XVIII wieku siedziba biskupa została przeniesiona do Rejkiawiku. W 1784 roku trzęsienie ziemi zniszczyło wszystkie budynki poza kościołem, który istniał do około 1850 roku. Aż do tego czasu miejsce to było zaludnionym, ważnym ośrodkiem życia politycznego i religijnego kraju [22]. Na początku XX wieku kościół był zaniedbany i zdecydowano się na jego rozebranie, Mieszkańcy naciskali na wzniesienie nowego, jednak kryzys ekonomiczny i wojna uniemożliwiły inwestycję.

Rys. 9. A, B—Rekonstrukcja zespołu zabudowy w Skalaholt. A—podziemny korytarz łączący części farmy i klasztoru, B—zrekonstruowana świątynia, C—widok historyczny umieszczony na tablicy informacyjnej. Fot. N. Przesmycka

W latach 50-tych zapadła decyzja o budowie kościoła parafialnego. Prace archeologiczne trwały w okresie 1954-1958 w miejscu przeznaczonym na budowę przyszłego kościoła. Dopiero w latach 2002-2007 przeprowadzano badania w celu ustalenia zakresu dawnego osadnictwa, znanego jedynie z przekazów ikonograficznych. Wśród pomieszczeń odkryto komnaty biskupa, szkołę, dormitorium, magazyny mięsa i innych produktów żywnościowych, refektarz, kuchnię. Cały kompleks ze świątynią łączyły podziemne przejścia. Wykopaliska potwierdziły wiarygodność przekazów ikonograficznych z końca XVIII wieku, pokazując zwartą strukturę zabudowy (Rys. 9 C). Obecnie miejsce funkcjonuje jako rezerwat archeologiczny. Układ zabudowań można obserwować z wyniesionej platformy. Przy współczesnym kościele zrekonstruowano kaplicę (Rys. 9 A). Do zwiedzania udostępnione są zarówno wykopaliska, jak i podziemny korytarz (Rys. 9 B).

Obecnie budowle torfowe czas cały są obecne w krajobrazie Islandii. Po latach postrzegania ich jako symbolu biedy i zapóźnienia cywilizacyjnego, dostrzeżono ich potencjał turystyczny. Niektóre są ciągle zamieszkałe, jednak większość funkcjonuje jako atrakcje turystyczne: muzea, miejsca warsztatów czy przystanki na trasach trekkingowych. Torf jest ciągle używany jako materiał w zrównoważonym, ekologicznym budownictwie. Jego właściwości izolacji termicznej wykorzystywane są często w zielonych dachach.

Najważniejszą formą ochrony jest pamięć i użytkowanie, a także pielęgnowanie tradycji budownictwa przy użyciu tradycyjnych technika. Islandia przez blisko 1000 lat swojej historii funkcjonowała nie tylko na marginesie map Europy, ale również na marginesie europejskiej kultury. Zainteresowanie dziedzictwem kulturowym Islandii, wyrażające się pracami badawczymi było znacznie późniejsze niż zainteresowanie walorami środowiska naturalnego. Dopiero od 2002 roku w Reykiawiku działa szkoła architektury kształcąca na poziomie licencjackim [9], co wydaje się mieć również wpływ na podejście do zagadnienia ochrony dziedzictwa architektury wernakularnej. Do tej pory jednak zabudowa torfowa nie jest wpisana na listę UNESCO, o co zabiegają badacze i miejscowe instytucje kultury [13,18].

Literatura

- 1 Encyklopedia Powszechna PWN.
- 2 Olivier P., Milres P. *Encyclopedia of vernacular architecture of the world*, 1997.
- 3 Richardson V. *New Vernacular Architecture*, Watson-Guption Publication, 2001.
- 4 Noble A. G. *Vernacular Buildings, A Global Survey*, I.B. Tauris, London, New York.
- 5 Doroz-Turek M. *Dzieje osadnictwa Islandii i architektura Reykiawiku na przykładach*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, PAN o. Lublin, 2011, 153-167.
- 6 *The book of settlements. Landnámabók*, przeł. H. Pálsson, P. Edwards, Winnipeg 1972 (oryg. isl. 1969).
- 7 Seip E. *A stave church rises on Iceland*, w: *En stavkirke til Island* (ed. Oppdrag Fra Kirke-, Undervisnings- Og forskningsdepartementet, NIKU 2000, s. 36-47.
- 8 Cronan W. *Amid the Mists of northern Waters and Words*, w: *Iceland Imagined*, s. 47.
- 9 Motak M. *Zarys architektury i urbanistyki Reykiawiku*, Czasopismo Techniczne. Architektura, 3-A 2011, zeszyt 12, r. 108, s. 101-132.
- 10 Valsson T. *Planning in Iceland. From the Settlement to Present Times*, University of Iceland Press, Reykjavik 2003.
- 11 Urbańczyk P. *Słowiańska farma, czyli archeologia w kształtowaniu się Islandzkiej tożsamości*, Kwartalnik Historyczny, Rocznik CXVIII, 2011/4, s. 611-632.
- 12 Harrison J. *Building Mounds. Longhouses, Coastal Mounds and Cultural Connections: Norway and the Northern Isles*, c ad 800-1200, *Medieval Archaeology*. 2013, Vol. 57 Issue 1, s. 35-60.
- 13 Hafsteinsson S.B. *Museum politics and turf-house heritage*, na stronie: skemman.is, Oktober 2010, <http://skemman.is/stream/get/1946/6799/18474/3/266-273_SigurjonBaldurHafsteinsson_FELMAN.pdf

- 14 Gaimard J.P. *Engravings from Iceland*, 1835.
- 15 Crafts R. *Healing the lands. The story of reclamation and soil conservation in Iceland*. Soil Conservation Service of Iceland, 2011, p. 32.
- 16 Baring-Gould S. *Iceland. Its scenes and sagas*. London. Smith, Elder & Co, 1858.
- 17 Van Dijken F., Van Hoost J. *The historical turf farms of Iceland: Architecture, building technology and the indoor environment*. Building and Environment 43 (2003) 1023-1030.
- 18 <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5589/>
- 19 Byock J., Zori D. *Viking Archaeology, Sagas, and interdisciplinary Research in Iceland's Mosfell Valley*, w: Backdirt: The Annual Review of the Cotsen Institute of Archaeology at UCLA, 2013, pp. 141 – 2013.
- 20 Ross Browne J. *The Land Of Thor*, New York: Harper & Brothers, Publishers, Franklin Square. 1867.
- 21 Oslund K. *Iceland Imagined. Nature, culture and storytelling in the North Atlantic*, University of Washington Press, Seattle and London, 2011.
- 22 Informacje pozyskane od lokalnych przewodników.

Icelandic vernacular architecture

Natalia Przesmycka

*Department of Architecture, Urban and Spatial Planning,
Faculty of Civil Engineering and Architecture, Lublin University of Technology,
e-mail: n.przesmycka@pollub.pl*

Summary: The article presents the historical determinants and contemporary issues related to the cultural heritage of Iceland - vernacular architecture. This architecture is the result of human activity and very specific conditions of raw environment. The settlement of Iceland historically developed in difficult natural conditions, where the real potential (geothermal energy of the earth) are discovered only in recent years. A small amount of building materials and isolation from other centers of civilization caused that the Icelandic construction has been slightly changed over nearly a thousand years.

Keywords: Icelandic vernacular architecture, turf architecture, turf farm.